

Шкіренко Олена Віталіївна,
аспірант відділу педагогічної психології
і психології праці ІПОД НАПН України,
м.Київ

Розвиток комунікативної готовності педагогів до формування духовних цінностей у молоді

У розділі до науково-методичного посібника мова йдеться про педагогічне спілкування, вербальну, невербальну комунікацію та розвиток комунікативної готовності педагогів до формування духовних цінностей учнівської молоді

Ключові слова: *комунікативна готовність педагога, вербальна, невербальна комунікація, формування духовних цінностей учнівської молоді*

Проблема комунікативної готовності педагогів до формування духовних цінностей у молоді набула у психолого-педагогічній науці особливого статусу. Різні аспекти цієї проблеми розглядаються у працях М.В.Бастуна, С.М.Богдан, О.О.Бодальова, Л.П.Буєвої, І.А.Зязюна, Ю.М.Ємельянова, Ю.М.Жукова, О.О.Леонтєва, Б.Ф.Ломова, М.М.Обозова, Е.О.Помиткіна, В.В.Рибалки та інших дослідників.

Здійснений нами аналіз відповідної літератури свідчить, що *комунікація* (від лат. *communico* — спілкуюся, роблю загальним) — фундаментальна ознака людської культури, яка полягає в інтенсивному взаємоспілкуванні людей на основі обміну різного роду інформацією [12, с. 72].

Комунікативна готовність розглядається як цілеспрямований вияв потенціалу особистості до обміну різного роду інформації вербальними та невербальними засобами.

Основна і найдосконаліша форма людського спілкування за допомогою слова – *вербальна комунікація*. Рівень володіння мовою, багатство та культура мовного висловлювання визначають можливості та ефективність спілкування кожної конкретної особистості.

Паралельно з мовою як засобом спілкування за допомогою слова широко використовуються немовні засоби – *невербальна комунікація* — жести, міміка, інтонація, паузи, манери, зовнішність. Спілкування як живий процес безпосередньої комунікації суб'єктів закономірно виявляє емоції тих, хто спілкується, утворюючи невербальний аспект обміну інформацією. Відомо, наприклад, що мовчання іноді буває красномовнішим, ніж слова, а обмінюючись поглядами, люди можуть збагнути зміст інформації, який не вкладається в адекватні категорії вербального висловлювання [8, с. 113].

До невербальної комунікації належать різні види зорової комунікації (малюнки, таблиці, схеми, зображення, відео тощо). Візуальний підхід до педагогічної комунікації передбачає широке застосування в електронних презентаціях зображень-образів, які «промовляють» до аудиторії в контексті реального життя. Вони емоційно забарвлені, яскраві та привносять різноманіття, необхідний контраст, викликають інтерес, надають додаткового значення, залишаються в пам'яті надовго після того, як слова забуваються. Все це разом узяте, сприяє педагогічній комунікації в цілому, – зазначає А.В.Брянцева.

Викладачам слід активніше використовувати під час занять візуальні образи, тому що більш, ніж три чверті інформації сучасна людина отримує за допомогою зорових процесів [2, с. 38].

Співвідношення вербальних і невербальних засобів спілкування може складатися по-різному. В одних випадках вони співпадають і підсилюють один одного; в інших вони можуть не співпадати або навіть суперечити один одному. Те, як саме складаються співвідносини різних засобів спілкування, визначається правилами і нормами, характерними для даного суспільства (або спільноті людей) на даному етапі його розвитку [7].

Комунікативні уміння і навички педагога передбачають високу культуру мовного висловлювання, вміння створювати словесні картини, ритміко-інтонаційний малюнок, самоконтроль вербального і невербального спілкування.

Важливою складовою комунікативного процесу у навчальному закладі є професійно-педагогічне спілкування (пряме, непряме, безпосереднє, опосередковане, ділове, особисте, міжособове), яке має на меті передачу знань, умінь, навичок, створення сприятливого психологічного клімату, оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом і учнями.

Центральною ланкою функціональної структури педагогічного спілкування є перцепція, яка виявляється у вигляді взаєморозуміння на основі позитивного ставлення вчителя й учня один до одного. Вона базується на безумовному прийнятті один одного як цінностей і оптимістичному прогнозі розвитку та вдосконалення себе; її наслідком є емоційний комфорт учасників педагогічного процесу. Складовими спілкування, пов'язаними з перцепцією, є атракція і емпатія.

Атракція є специфічним емоційним відношенням, що визначає привабливість однієї людини для іншої і на основі якого формується інтегральне стійке почуття прихильності до іншої людини. Вона є метою повноцінного спілкування; її виникнення зумовлюють численні чинники. Дослідження свідчать, що в педагогічному процесі важливим чинником атракції є емпатія як особлива здатність людини до відбиття емоційних переживань і внутрішнього світу іншої людини. Для оптимальної взаємодії з учнями педагог повинен мати високий рівень розвитку емпатії [6, с. 16].

Повноцінне педагогічне спілкування є не тільки багатограним, а й поліфункціональним. Воно забезпечує обмін інформацією і співпереживання, пізнання особистості і самоствердження, продуктивну організацію взаємодії.

Орієнтація на поліфункціональність спілкування дає вчителю змогу організувати взаємодію на уроці і поза ним як цілісний процес: не

обмежуватися плануванням лише інформаційної функції, а створювати умови для обміну ставленнями, переживаннями; допомагати кожному школяреві гідно самоутвердитися в колективі, забезпечуючи співробітництво і співтворчість у класі [10, с. 92].

Педагогічне спілкування є різновидом професійного спілкування, у ході якого і через яке відбувається соціально-психологічна взаємодія вчителя з учнями. Змістом такої взаємодії виступає обмін інформацією, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання школярів і забезпечення творчого характеру їх учбової діяльності тощо. Структура педагогічного спілкування характеризується єдністю зовнішньої, поведінкової, операційно -дієвої сторони та внутрішньої, глибинної, яка включає в себе мотиваційно-сміслові, ціннісні характеристики особистості і відіграє визначальну, детермінуючу роль щодо першої.

Педагогічне спілкування реалізується у двох різновидах — у монолозі (монологічне мовлення) і в діалозі (діалогічне мовлення). Форми цього мовлення різноманітні. Найпоширенішими є розповідь, лекція, коментар, пояснення (правил, законів, термінів тощо), розгорнуті оцінні судження (мотивація оцінки знань, поведінки, позаурочної діяльності школярів). Діалогічне мовлення вчителя широко представлене в різного роду бесідах з учнями, що будуються у вигляді запитань і відповідей, – вважає І.А. Зязюн [10, с. 49].

У монологічному спілкуванні відбувається поляризація за активністю: одні інструктують, наказують, диктують, інші — пасивно сприймають цей вплив; у діалогічному — активні всі, хто бере участь у конструктивному співробітництві.

Діалогічний характер спілкування вчителя з учнями забезпечує гуманістичну спрямованість педагогічного процесу, створює адекватні умови для особистісного прийняття традицій, вироблення смислів і соціальних значень, сприяє досягненню високого рівня самоповаги і самоприймання, забезпечує передачу позитивного знання і соціального досвіду, розвиток

інтелектуальних умінь та навичок, формування когнітивних структур, культурних і духовних цінностей [10, с. 49].

Уявити професійну діяльність педагога без *творчості* не можливо. У спеціальній науковій літературі *творчість* найчастіше визначається як процес діяльності, результатом якого є створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей. В той же час, творчість являє собою здатність людини створювати з наявного матеріалу дійсності на основі пізнання закономірностей об'єктивного світу нову реальність, що задовольняє різноманітним суспільним та особистим потребам, – зазначає В.В.Рибалка [13, с.5].

У наукових дослідженнях творчості все більше поширюється думка про те, що здатність до творчості не є виключним явищем, яке властиве лише видатним діячам науки, техніки та культури. Навпаки, ця здатність тією чи іншою мірою характеризує всіх людей, більше того, її можна виявляти, стимулювати та розвивати цілеспрямованими заходами, підвищуючи ефективність продуктивної діяльності людини. у виробництві, техніці, мистецтві, політиці, економіці, педагогіці тощо, використовуючи творчий потенціал на користь самої людини та суспільства [13, с.16].

Постійна робота над собою, самопізнання внутрішнього світу допомагає педагогу виявити та реалізувати свій творчий потенціал, формуючи духовні цінності у вихованців.

Духовні цінності – цілеутворюючі ідеали, конструктивні орієнтири людської свідомості, які мають емоційно-чуттєвий базис, індивідуально-суспільну основу, детермінуючи потреби, допомагаючи здійснювати духовно-моральний вибір у життєво значущих ситуаціях і вирішувати питання про сенс життя та призначення людини.

К.А.Абульханова-Славська переконана в тому, що найважливішою справою життя кожної людини є визначення, вибір і реалізація цінностей. Причому мова йде про цінності найвищого рівня – духовні. А якщо взяти

до уваги те, що ці цінності повинні набути статусу життєвих принципів, то їх реалізація і є базисом життєвої стратегії [1].

Як зазначив академік І.Д. Бех: «Одним із основних факторів формування особистісних цінностей вважається свідомо інтелектуальна робота людини по все більш глибокому і широкому відображенню дійсності, а не внутрішньо-спонтанне розгортання визначених динамічних тенденцій» [3, с. 18].

До особистісних цінностей ми відносимо індивідуальні, сімейні, соціальні та *духовні цінності*: загальнолюдські (збереження миру на планеті, милосердя та доброзичливість, потяг до мистецтва, естетики, культури, гармонія з природою, навколишнім середовищем) та абсолютні (єдність з усім організмом Всесвіту, пошук істини, віра в Бога, високоморальна поведінка, нетерпимість до зла, любов, вірність, вміння визнавати свою провину та прощати інших, потреба служити людям та правді). Духовні цінності є підґрунтям самовизначення юнаків та дівчат у соціальному оточенні.

Суб'єкт з розвиненою ціннісною системою є дійовим носієм моральних норм, на якого можна покластися іншій людині при розв'язанні власних духовно-практичних проблем, оскільки така особистість знає, що є загальнозначущим, усталеним, вічним, а що – марнотним [3, с. 19].

Формування духовних цінностей молоді пов'язано зі становленням відносно стійких психологічних утворень особистості (потреб, мотивів, інтересів, цілей, світогляду, ідеалів, переконань тощо) під впливом об'єктивних і спеціально створених для цього умов, коли дії і вчинки молоді людини в результаті багаторазових повторень стають звичними й визначають типову модель високодуховної діяльності і поведінки.

Під «*формуванням*» духовних цінностей вихованців доцільно розуміти створення сприятливих психолого-педагогічних умов для самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення молоді та залучення учнів до духовно спрямованої навчально-виховної та перетворюючої діяльності.

Психологічні особливості формування духовних цінностей Е.О.Помиткін розглядає як психічні процеси особистості – від здатності розпізнавати та цінувати прекрасне, високодуховних потреб і мотивів у сфері спрямованості, пошуку та засвоєння відповідної духовно значущої інформації до формування задумів, цілей, планів, програм високодуховної діяльності, поведінки, дій і вчинків й отримання відповідних результатів з емоційно-почуттєвим закріпленням духовних досягнень у зовнішньому плані та перетвореннях особистості (зміна ставлень, самооцінки, досвіду тощо). Ці процеси діяльності регулюються певною сукупністю якостей високодуховної особистості [11, с. 27].

Формування духовних цінностей у молоді передбачає атмосферу любові, єдності, довіри, підтримки, взаєморозуміння, злагоди, гармонії стосунків з викладачами.

Якщо педагог любить дітей і свою роботу, то вихованці добре це відчувають. Важливо завжди пам'ятати, що «любов довготерпить, любов милосердствує, не задрить, любов не величається, не надимається, не поводитья нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить. Ніколи любов не перестає», – написано в Біблії [4, с. 1417].

Щодня звертаючись до основ педагогіки і психології, викладач краще може зрозуміти кожного вихованця, розібратися в його темпераменті, можливостях. Висока психологічна грамотність і культура, розвинена емпатія і толерантність, знання свого предмета, комунікативна готовність – характерні риси високопрофесійного працівника освіти.

Викладачам слід завжди мати на увазі, що найефективнішим методом виховання є демонстрування на власному житті та власній поведінці тих поглядів і тієї віри, котрим викладач сам навчає (метод виховання прикладом). «У всім себе подавай за зразок добрих діл, у навчанні

непорушність, повагу, слово здорове, не осудливе, щоб противник був засоромлений, не маючи нічого лихого казати про нас» [4, с.1467].

Найбільшою виховною отрутою може стати приклад викладача, який лицемірно пропагує моральні принципи, але поводить ся цілком інакше. Лицемірство для молоді є найсильнішим дороговказом, що призводить до цинізму і розчарувань. Ми не маємо права вимагати від наших вихованців кращої поведінки, ніж наша власна, – зазначає О.І.Вишневський.

У контексті методу виховання прикладом особа викладача заслуговує на поглиблений розгляд — вже хоча б тому, що з усіх чинників виховання він є чи не найсильнішим. Давня філософія трактує викладача як книгу мудрості, котру студенти постійно читають і в якій шукають відповіді [5, с.184].

Перемоги викладача над собою надають особливої сили і переконаності його словам, обличчю, голосу. І це найкращий і найскладніший метод виховання. Оскільки юна душа дуже чутлива до гармонії між тим, що викладач говорить, і тим, що робить.

Віра, ідеалізм, надія, впевненість у сили добра, любов до студентів — завжди є фундаментом навчально-виховної діяльності педагога.

Важливою рисою викладача є його демократизм. Педагог мусить шанувати тих, кого навчає, поважати їхню гідність. Про цю важливу і вічну істину нагадують слова Ювенала: «Юнак потребує щодо себе якнайбільшої уваги». Ніщо не виховує молодь так сильно, як ставлення до юнаків і дівчат з гідністю і повагою [5, с. 185].

Майже всі методи навчально-виховного процесу ґрунтуються на спілкуванні. У своєму спілкуванні викладач не повинен переходити «межу міри впливу», тобто не пропонувати свої погляди надто тенденційно, підкреслено, чим часто хибує авторитарне виховання. Нав'язування точки зору ззовні приглушує власну самовиховну ініціативу, зачіпає почуття гідності і нерідко викликає опір. У всіх випадках вихованець сам повинен

відчути, «вловити» чужі погляди, самотійно «відкрити» їх для себе [5, с. 195].

Якщо учень допустив порушення, то у педагога як правило, є схильність до негативної реакції. Йому хочеться посварити, покарати, "натиснути" тощо. В цей момент він схильний бачити в людині лише те, що привернуло його увагу — негативний вчинок. Віра в людину — це здатність завжди за негативним вчинком, навіть негативною рисою бачити в ній позитивне. А звідси – здатність завжди і всюди спрямовувати наше спілкування не стільки проти зла в людині (іноді «недобачати його»), скільки на розвиток, на розкриття всього кращого в ній. Віра в людину допомагає спрямовувати наше спілкування у річище Добра. Цей момент має колосальне значення ще й тому, що, як вже згадувалося, передається вихованцеві чуттєво, підсвідомо. Вихованець миттєво уловлює — в інтонації мовлення, в міміці, силі голосу тощо — наше ставлення до нього. Будь-який момент зневіри, негативного ставлення відразу передається молодій особистості, викликає протидію. Водночас, якщо учень відчув, що ми віримо в нього, він прихилиться до нас і намагатиметься виправдати довір'я [5, с. 196].

Викладач за всіх обставин повинен бути оптимістом. Берегти честь і гідність дитини — наш професійний обов'язок. Зруйнувати в людині віру в себе, своє уявлення як про гідну людину означає зруйнувати її сумління, перетворити в ніщо. А «ніщо» виховувати набагато важче, ніж людину, котра має сумління, – вважає О.І. Вишневський [5, с. 197].

Бачити красу людини, ставитися до неї з довірою, добротою — веде до добра, причому без спеціальних заходів. Негативне ставлення до вихованця формує в ньому негативні риси.

Якщо під спілкуванням розуміти діалог душ, то, звичайно, його неможливо планувати. Спілкування "випадкове" і непередбачуване. Можливо, саме тому якась хвилина його може визначити поворот у житті вихованця.

Спілкування започаткується контактом, зумовленим певними, іноді випадковими обставинами, ситуаціями. Зовнішнім виразником душі людини є засоби спілкування — голос, погляд, лексика, інтонація мовлення тощо. Вони відбивають наміри мовця, вселяють довіру або сигналізують про небезпеку [5, с. 198-200].

Викладач має бути зацікавлений тим, про що він розповідає. Демонстрація особистісного ставлення надає розповіді щирості, допомагає знайти потрібну інтонацію, а отже, й запобігти монотонності. Зацікавленість викладача породжує у студентів емоційний та інтелектуальний відгук, сприяє встановленню психологічного контакту між ними.

Важливо викладачу формувати в себе психологічну установку на виразність мовлення, здійснювати самоконтроль вербального і невербального спілкування, удосконалювати комунікативні якості свого мовлення [9, с. 180-181].

Все сказане дає змогу зробити висновок, що творчий розвиток комунікативної готовності педагога до формування духовних цінностей у молоді передбачає постійну роботу над культурою вербального і невербального спілкування, усвідомлене прагнення до самопізнання, саморозвитку, самовдосконалення та самореалізації як педагогів, так і вихованців у навчально-виховному процесі. Викладачам слід пам'ятати, що наше ставлення до учнів виявляється в міміці, погляді, силі голосу, інтонації мовлення, словах, які мають дивовижну силу і здатні спрямовувати спілкування на розвиток духовного світу вихованця, на формування духовних цінностей учнівської молоді.

Список літератури:

1. *Альбуханова-Славська К.А.* Стратегія життя. – М.:Мисль, –1999.– 299 с.
2. *Бергер А.* Видеть — значит верить. Введение в зрительную

- комунікацію. — М.: Вільямс, 2005. — 288 с.
3. *Бех І.Д.* Особнісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. - К.: ІЗМН, 1998. - 204 с.
 4. *Біблія.*- К.: УБТ, 1988. - 1523 с.
 5. *Вишневський Омелян.* Сучасне українське виховання. Педагогічні нариси. — Львів: Львівський обл. наук.-метод. ін-т освіти; Львівське обл. пед. т-во ім.Г.Ващенко, 1996. — 238 с.
 6. *Коваленко О.Г.* Розвиток емпатії та атракції майбутнього педагога як умов професійного спілкування: автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07/ Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. — К., 2004. — 21с.
 7. *Ломов Б.Ф.* Методичні і теоретичні проблеми психології. — М., 1984.— С.242-271.
 8. *Максименко С.Д.* Загальна психологія: Навч. посіб. — Видання 2-е, перероб. та допов. — К.: «Центр навчальної літератури», 2004. — 272 с.
 9. *Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна.* — К.: Вища шк., 1997. — 349 с. іл.
 10. *Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна.* — 3-тє вид., допов. і переробл. — К.: СПД Богданова А.М., 2008. — 376 с.
 11. *Помиткін Е.О.* Формування духовних цінностей старшокласників у діяльності шкільної психологічної служби. Дис...кандидата психол. наук. - 19.00.07 - педагогічна та вікова психологія. - ІПППО АПН України -1998. - 146 с.
 12. *Психологічний словник / [за ред. В.І. Войтка].* - К.: Вища школа, 1982. - 216с.
 13. *Рибалка В.В.* Психологія розвитку творчої особистості: Навч. посібник. — К., ІЗМН, 1996. — 236 с.

- 14.** *Рибалка В.В.* Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці:
Навч. посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, - 575 с.